

СЛОВО В ХУДОЖНЬОМУ ТВОРІ

Іван Матвіяс

МОВА УКРАЇНСЬКИХ МІКРОПІСЕНЬ-КОЛОМИЙОК

Серед українських народних пісень особливе місце займають коломийки. Коломийками називаються короткі, найчастіше дворядкові пісні, кожний рядок яких складається з чотирнадцяти складів, з цезурою (паузою) після восьмого складу, з жіночою римою (з наголосом на передостанньому складі рядка):

*Ой чув же я, молоденький, всякі співаночки,
Та нема на світі кращих за коломийочки.*

Назва пісень утворена від назви міста *Коломия*, біля якого вони виникли і дістали найбільше поширення.

Перші коломийки з'явилися в публікаціях XVII-XVIII ст., але вони як окремий жанр визначаються тільки в XIX ст. Видань коломийок було багато. Найповнішим і підсумковим постає видання Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН України (Коломийки. – К., 1969). У ньому вміщені раніше друковані та рукописні коломийки, наведено численні тексти (вміщено 4814 коломийок) і типові зразки коломийкових мелодій. Назване видання служить матеріалом для цих спостережень.

В академічному виданні коломийки за їх змістом поділені на родинно-побутові й соціально-побутові. Темати зображення в коломийках виступають рідний край, землеробство, вівчарство, дозвілля молоді, кохання, одруження, родинний побут, панщина, рекрутчина, наймитування тощо. У частині

наведених коломийок схвально зображується життя західно-українських селян за часів радянської влади.

Коломийки часто виконують у супроводі скрипок і цимбалів, вони можуть виступати як приспіву до танцю:

*Коломийки заспівати, коломийки грати,
Але ж бо то коломийки добре танцювати.*

Зміст коломийок завжди конкретно-образний. Інколи коломийки поєднуються в ширший пісенний твір:

*Ой калино, колиненько, чого в лузі стоїш,
Чи соненька виглядаєш, чи ся вітру боїш?
– Ні соненька виглядаю, ні вітра ся бою,
Ту мня мати породила, ту я си постою.
Ой сумненький мій миленький, сумненький, сумненький,
Та й для того, що я бідна, а він багатенький.
Не маєш ти, мій миленький, чого сумувати,
Як ти видів, що я бідна, не було ня брати.
Та хоч я си бідна, бідна, бідненького дому,
Таки я ся не вішаю на шию нікому.*

Мова коломийок багата художніми тропами — епітетами, гіперболами, символами, паралелізмами. Як усі інші пісенні жанри фольклору, коломийки характеризуються уживанням часток-зачинів: *а* (*А в синиці такий тулуб, як горіх волоський, / Семеро дітей годує, там-то розум хлопський*), *ба* (*Ба, чому ти, ліщинице, така невродлива? / Зима була студенька, мене зморозила, вой* (**Вой** *ци так в вас, як у нас, все на полі манна, / По талюру парубок, по тисячі панна*), *гей* (**Гей** *нема на світі краше, як в руській країні, / Так миленько та красенько в нашій полонині, гой* (**Гой** *соколе, соколеньку, високо не літай, / А ти, душко молоденька, на другі не кліпай*), *ей* (**Ей** *гуцул ся легко вбує, легко му ходити, / Любка моя солоденька, лиш би тя любити*), *й а* (**Й а** *солodka ябліночка і добре вродила, / Ще солодша дівчинонька попідню ходила*), *ой* (**Ой** *нема то краю, краю, над ту Верховину, / Коби мені погуляти хоть одну годину*), *та* (**Та** *як собі заспівую у гаю, у гаю, / Та дай, Боже, много щастя миленькому краю*).

У коломийках уживаються також частки – синтаксичні скрипи: *ба й* (*Прийшов, прийшов Василечко ба й до мене в гості*), *ді*

(*Зима, ді, мя зморозила, а літо змлоїло*), *ей* (*Закувала зазулина, ей там коло плота*), *й а* (*Прошу тя, й а Господи, вийми з баби душу*), *я* (*Ой чи ти, удовин сину, я в меду купався*).

Коломийки характеризуються міграцією, їх співають по всій Україні, але характерніші вони для Західної України – для Івано-Франківської, Львівської, Чернівецької, Тернопільської та Закарпатської областей. Хоч мова фольклору загалом наддіалектна (Єрмоленко С. Я. Фольклор і літературна мова. – К., 1987. – С. 11–12), проте порівняно з іншими фольклорними жанрами коломийки пов'язані з говорами найтісніше. На мові коломийок найвиразніше позначився вплив покутсько-буковинських, наддністрянських, подільських, гуцульських, бойківських і закарпатських говорів південно-західного наріччя. На зв'язок коломийок із певною місцевістю інколи вказує їх зміст.

*Ой хто ж тото мости зводить через Дністер нові?
Буковинці й подоляни — хай будуть здорові.
Ой дівчата молоденькі, ви подоляночки,
Котра-сте ня зчарувала, дайте мі радочки.
Жито, мамцю, жито, мамцю, жито не гречанка,
Як дівчини не любити, коли галичанка.
Закувала зозулиця, кувала сивенька,
Яка наша Верховина гарна, веселенька.
Гуцулка м'я породила, з гуцулков люблюся,
Як гуцулка я не озму, то й не оженюся.
Їхав бойко з Коломиї на сивій конині,
Та й загубив перстеника, шукає понині.*

Деякі коломийки пов'язані з певними населеними пунктами:

*Ой у Тухли дівки спухли, в Гребенові босі,
Ходім, брате, у Коростів, бо там жовтокосі.*

До поширених у мові коломийок діалектних рис у галузі фонетики належать: голосні переднього ряду замість (а) після м'яких приголосних — (е) (*весілле, зілле, листе, подвір'є, щастє, п'єний, тежко; заєць*), (и) (*жєйба, паньинка, порьйодок, взьити, залицьитися*), (і) (*господині, яйці, віддатисі*), (е) замість (а) після твердих приголосних (*бервінок*), (и) замість (а) після твердих приголосних (*зломити*), (е) замість (о) (*деготь*,

слеза, червенний, шестий, єден), замість (і) (каменний, вечер), (и) замість (і) (зацвисти), замість (е) (мині), замість (о) (брива, дрива, ложка), замість (у) (яблуко, біла, забити), (о) замість (у) (качор), (а) замість (о) (жаден, жадна), (у) замість (і) (тулько, цюлувати), звукосполучення (ер), (ир) замість (ри) (керниця, кирничка), відсутність протези перед голосними (о), (у) (огонь, овці, окна, она, оно, они; улица), протетичний (в) перед (о) (вобід, вокоман, Волекса, вохота, врати), (в) замість (г) (воробець), замість (м) (вандрувати), відсутність епентетичного приголосного (л) перед йотованими голосними (люб'ю, куп'ю, труб'ю), приголосний (в) замість (л) (горівка, сопівка), приголосний (ж) замість (дж) (вижу, сижу, хожу), (з) замість (дз) (звонити), (д) замість (т) (данцювати), (дж) замість (ч) (джума), (н) замість (й) (м'ясо), твердий приголосний (р) замість м'якого (бурак, наговору), твердий приголосний (с) замість м'якого (дес, кудис, щос, якос).

Словотвірні діалектизми в мові коломийок становлять: суфікс **-ойк-** відповідно до нормативного **-оньк-** (яворойко), суфікси **-оньк-**, **-ойк-** відповідно до нормативного **-еньк-** (дрібонький, легонький, рідонький; гладойкий, дрібойкий, легойкий, солодойкий, легойко, полегойки), суфікс **-ейк-** відповідно до нормативного **-еньк-** (сердейко, малейкий), прикметникові, прислівникові і дієслівні форми з префіксом **май-** у значенні 'дуже' (маймудрий, майтишиний, майсолодкий, майфайний; майвелико, майвесело, майдобре; майлюблю, майлюбила), прислівники з кінцевим **-е** відповідно до нормативного **-о** (вірне, страшне); вогень 'вогонь', воробель 'горобець', вчар, учар 'вівчар', краль 'король', соловій 'соловей', цирулик 'цирульник', жура 'журба', люба 'любов', лектрика 'електрика', лопуша 'лопух', курагов, кураговиця 'коругва', сонінько 'сонечко', ябло 'яблуко', колонні 'коноплі', уці, уцьки 'вівці'; кервавий 'краваний', кождий 'кожний', сріберний 'срібний', червен 'червоний'; ма 'моя', ко, тко 'хто', нико, ніко 'ніхто', нич 'ніщо', чо, што 'що', сесь, цес 'цей', тот 'той', тамтой, тамтот 'той другий'; займити 'зайняти', пасати 'пасти', хорувати 'хворіти', всюда 'всюди', куда 'куди', тудя 'туди', ту 'тут', товди, тогда, тогді 'тоді', где 'де', одти 'звідси', може 'можна', тра 'треба', хоць 'хоч'; дієслівні частки **-ко** (диви-ко), **-но** (диви-но);

скорочені форми слів: *вбоє* ‘обоє’, *вня* ‘вона’, *вден* ‘один’, *вбійму* ‘обійму’.

До словозмінних діалектизмів у мові коломийок слід віднести: дав. відм. одн. іменників із закінченням **-ові** замість **-еві** (*Васильові*), ор. відм. одн. іменників, прикметників, займенників і порядкових числівників із флексіями **-ов**, **-ев** на місці нормативних **-ою**, **-єю** (*гуцулков*, *дівков*, *макітров*, *рибков*, *смереків*; *молодов*; *мнов*, *тобов*, *собов*; *другов*; *долев*, *душев*, *молодицев*, *паляницьев*; *нев*, *твоєв*), **-ом** на місці **-ою** (*жінком*), ор. відм. одн. іменників чол. і середн. роду із закінченням **-ом** замість нормативного **-ем** (*коньом*, *каміньом*, *польом*), **-ом** замість **-ою** (*Миколом*), **-ою** замість **-єю** (*рідньою*), наз. відм. мн. іменників із закінченням **-е** замість **-и** (*люде*), форми іменників колишньої двоїни на **-і** (*дві дорозі*, *три хаті*, *дві слові*, *штири стеблі*), род. відм. мн. із закінченням **-ий** замість **-ей** (*коний*), ор. відм. мн. із закінченнями **-ома**, **-іма** замість **-ами** (*берегома*, *псома*; *хлопціма*, *конопліма*); енклітичні та скорочені форми займенників: *м’я*, *мня*, *ня* ‘мене’, *мні*, *мі* ‘мені’, *тя* ‘тебе’, *ті* ‘тобі’, *го* ‘його’, *му* ‘йому’, *ї* ‘її’, ‘їй’, *ню* ‘її’, *ся* ‘себе’, *си* ‘собі’, *мої* ‘моєї’, *свої* ‘своєї’; дієслівні форми минулого часу й умовного способу із залишками колишнього перфекта (*витоптав-ем*, *ніс-ем*, *погубив-ем*; *любила-м*, *сапала-м*, *сіяла-м*, *загубив-ес*, *пропав-ес*, *ходив-ес*; *ци-с пішов*, *коби-с знала*; *любили-смо*, *казали-сте*, *любили-сте*, *чули-сте*; *гадав-бим*, *пішла-бим*, *співала-бим*, *переплила-бим*, *би-м родила*); форми дієслів умовного способу з часткою **бих**, що походить від форми аориста дієслова *бути* (*написав-бих*, *воліла-бих*, *бих стала*); скорочені форми дієслів теперішнього часу типу *думаши*, *звідаши*, *сідаши*; *кусат*, *літат*, *складаш*, *співат*; форми майбутнього часу дієслів типу *му гуляти*, *ме угинати*; *буду діяв*, *буде орав*, *буду ся питала*, *будеш лежала*; форми дієслів 1-ої особи множини із закінченням **-е** (*береме*, *будеме*, *будьме*, *заспівайме*, *порадимося*, *поскубайме*, *розходимося*, *поробили-сме*, *прийшли-сме*).

Слід зауважити, що в розгляданому виданні коломийок вживана часто скорочена діалектна форма займенника **си** ‘собі’ неправомірно передана у формі **сі**.

Діалектизми в галузі синтаксису: уживання частки **ся** окремо від дієслів, часто препозиційно (*чує мі ся*, *будемо ся*

приглядати, чи ся вітру боїш), конструкції з давальним відмінком належності (*під лісом ті хата*), конструкції з називним відмінком іменників замість орудного (*пасе коти за ворота, гоноруєшся тими чоботи*), присудок у формі дієслова середнього роду однини при підметах у множині (*Як я собі нагадаю, як мня два любило; Ой коло нас три разом ходило; Ой би штири скрипки грало*), безособові конструкції з присудком **не** є замість **нема** (*У високій полонині вівчариків много, Іти би ся подивити, ци не є там мого; Не є пари в усім світі моїй білявиці; Не є любка солодкоого; Не є сіна в оборозі*).

У коломийках дуже багато лексичних діалектизмів. До часто вживаних належать: *аж* 'що', 'якщо', *ажби* 'щоб', *аниуг* 'костюм', *ачей* 'можливо', 'очевидно', *байбарак* 'каптан', *банда* 'музика', 'оркестр', *банувати* 'тужити', *бараболя* 'картопля', *бартка* 'топірець', *без* 'через', *безівно* 'напевно', *берівка* 'барильце', *бесаги* 'торба', *бжух* 'живіт', *би* 'щоб', *бинда* 'стрічка', *бирів*, *бировик* 'сільський староста', *бирувати* 'здужати', *бецикль* 'велосипед', *бичуватися* 'підніматися', *білявина* 'дівчина', *бовт* 'магазин', *бодз*, *будз* 'сухий сир', *бокочні* 'взуття', *бокораи* 'плотогон', *бокочаня* 'товста жінка', *боксовий* 'хромовий', *бонбони* 'цукерки', *ботей*, *бутей* 'отара', *боката*, *буката* 'шматок', *борзо* 'швидко', *борше* 'швидше', *букрічка* 'айстра', *бульба*, *бурішка* 'картопля', *вагаи* 'лісосіка', *вадаска* 'полювання', *валал* 'село', *варги* 'губи', *вариши* 'місто', *варувати* 'оберігатися', *ватралька* 'кочерга', *вахцимра* 'гауптвахта', *вби* 'щоб', *вбутися* 'взутися', *вельон* 'фата', *вергти* 'кинути', *вснцей* 'більше', *вив* 'юрка 'білка', *вилашок* 'рядно', *відай* 'мабуть', *відміна* 'виродок', *віно* 'придане', *волоки* 'вовняні шнурки', *вуйко* 'дядько', *виштий* 'всякий', *галон*, *огалон* 'позумент', *гарасівка* 'шнурок', *гачі* 'штани', *гинтяй* 'парубок', *гі* 'як', *гія* 'треба', *глід* 'ряд', 'черга', *голевач* 'черевань', *гонорний* 'гордий', 'пихатий', *горботка* 'спідниця', *горі* 'догори', 'горою', 'верхом', *готар* 'поле між селами', *грішкани* 'маргаритки', *грунь* 'горб', 'гора', *грядка* 'жердка', *гудак*, *гусяр* 'скрипаль', *гусянка* 'ряжанка', *гусяти* 'грати на скрипці', *газдувати* 'господарювати', *танч* 'вада', *твер* 'рушниця', *тралі* 'вила', *дараба* 'дерев'яний сплав', *дармовис* 'підвісна прикраса', *да-тко* 'хто-небудь', *дворка* 'служниця', *деревище* 'труна', *дедьо*, *дідик*

‘батько’, диль ‘дерев’яний брус’, димка ‘спідниця’, долів, долу ‘додолу’, домів ‘додому’, днесь ‘сьогодні’, доган ‘тютюн’, доста ‘досить’, дроб’ята ‘вівці’, друляти ‘штовхати’, дубоніти ‘гомоніти’, думіти ‘міркувати’, дуфати ‘надіятися’, дцорити ‘сердитися’, дяка ‘бажання’, ‘охота’, едвабний ‘шовковий’, жадіти ‘прагнути’, же ‘що’, жеби ‘щоб’, жебиловка ‘хустина до носа’, жентиця ‘сироватка’, забиштилиювати ‘замовити’, заввихнутися ‘схаменутися’, заведія ‘примхлива людина’, завидіти ‘заздрити’, заказати ‘заборонити’, заки ‘поки’, залаятися ‘покластися’, зарінок ‘місце біля річки’, зварювати ‘одуріти’, звір ‘потік’, зеленуга ‘жаба’, зицирка ‘муштра’, злісний ‘лісничий’, зорілка ‘горілка’, зчалювати ‘згарувати’, ід, ік ‘до’, іно, йно ‘тільки’, істалапатися ‘забруднитися’, ймити ‘брати’, ‘впіймати’, ймитися ‘взятися’, кавалок ‘кусок’, кавний ‘брудний’, калап ‘капельюх’, кантар ‘вездечка’, каня ‘мишоїд’ (птаха), катуна ‘солдат’, кацабайка ‘фуфайка’, качуляти ‘котити’, кедь ‘якщо’, кептар ‘хутряна безрукавка’, керт, кирт ‘город’, кивільний ‘гордий’, кичера ‘безліса гора’, кіс ‘дрізд’, кіфлик ‘булка’, ‘рогалик’, клебаня ‘капельюх’, кльопати ‘стукати’, ко ‘хто’, коб, коби ‘щоб’, ‘коли б’, когут ‘півень’, колиба ‘курінь’, кой ‘коли’, ‘як’, ‘якщо’, команиця ‘конюшина’, комісний ‘військовий’, коралі ‘намисто’, корзан ‘старий постіл’, корона ‘монета’, косиця ‘квітка’, кошуля ‘сорочка’, крисаня ‘капельюх’, кромплі, крумплі ‘картопля’, крутіль ‘вир’, крайка ‘вовняний пояс’, куртий ‘короткий’, лавка ‘кладка’, ладкати ‘співати’, лайбик ‘желет’, легінь ‘парубок’, лем ‘лише’, леда-хто ‘будь-хто’, лоскоріх ‘білка’, мало ‘трохи’, мандибурка ‘картопля’, машлик ‘стрічка’, мелай ‘кукурудза’, мельдувати ‘заявляти про прибуття’, метати ‘кидати’, мешти ‘туфлі’, млака ‘трясовина’, мустинь ‘гноївка’, най, ней ‘нехай’, наввірити ‘надокучити’, навидіти ‘мати прихильність’, навкимити ‘набриднути’, навновати ‘наприкритися’, нанашка ‘хрещена мати’, напудити ‘налякати’, натица ‘лобода’, нашморгати ‘нарвати’, нецки ‘ночви’, нігда ‘ніколи’, нико ‘ніхто’, нич ‘ніщо’, нім ‘поки’, ніт ‘ні’, ніц ‘ніщо’, но ‘тільки’, ніхтолиця ‘нікчема’, ногавиці ‘штани’, нянько ‘батько’, обавлятися ‘затримуватися’, обарінок ‘бублик’, оби ‘щоб’, обійстя ‘дворище’, ‘подвір’я’, облаз, одлаз ‘дорога’, обойдова ‘дівчина, якої цураються’, облак,

оболок 'вікно', опалати 'м'яти', оргона 'бузок', паланок 'пліт', паленка 'горілка', памута 'бавовна', панта 'завіса до вікон чи дверей', папучі 'туфлі', паранний 'парадний', 'пишний', парна 'перина', парувати 'готувати', пасуля 'квасоля', паця 'порося', пацьорки 'намисто', петик 'піджак', п'єц 'піч', писок 'рот', піпа 'люлька', піти 'співати', пішка 'стежка', плай 'гірська стежка', поверечи 'покинути', повниця 'келих', 'чарка', погар, пугар 'келих', подь 'ходи сюди', пожоніти 'вийти заміж', покрадемце 'крадькома', потя 'птиця', прилудчина 'вузька грядка', присівок 'засів', пукнути 'тріснути', пуслик 'вид одягу', пуцувати 'чистити', рандя 'білизна', 'дрантя', рантушок 'хустка', реїмент 'полк', реклик, рехлик 'піджак', реперувати 'ремонтувати', ретязь 'ланцюжок', рискаль 'лопата', рихтувати 'готувати', 'лагодити', ровер 'велосипед', рокувати, рукувати 'іти до призову', рубатка 'сорочка', рудавина 'іржаве болото', сари 'галіфе', сегелет 'частина', 'бік', серенча 'доля', 'удача', серус 'привіт', сесь 'цей', сказити 'розбити', скоруха 'горобина', слуп 'стовп', сночі 'вчора ввечері', сокотити 'пильнувати', стиранка 'затірка', стонга 'стрічка', стулень 'піріг без начинки', тайстра 'торба', таков, такой 'таки', 'все-таки', 'однак', ташка 'сумка', телинка 'сопілка', теметів 'кладовище', тенгериця 'кукурудза', терхівка 'дерев'яний посуд на молоко', тета 'тітка', тобівка 'сумка', товди 'тоді', токан 'мамаліга', топанки 'черевики', томборця 'тачка', 'гаратайка', тко 'хто', трепета 'осика', тютюнник 'фінансовий інспектор', утімнити 'надоїсти', уці 'вівці', уяри 'навесні', файка 'люлька', файний 'гарний', фана 'прапор', фірер 'військовий керівник', фоса 'яма', фраєрка, фраїр 'коханка', 'коханець', фрайтер 'єфрейтор', фрашки 'жарти', фудрований 'подвійний' (про двері), фура 'віз', хижка 'хата', хосен 'користь', ци 'чи', цімбор, цімборка 'приятель', 'приятелька', цуравий 'дрантивий', 'подертий', 'поламаний', чалувати, чарвати, чарити 'чарувати', часть 'придане', чей 'адже', челений, червлений, червений 'червоний', чень 'може', черес 'шкіряний пояс', чир 'лемішка', читовий 'жвавий', чівка, чілка, чулка 'волосся над чолом', чіжми 'чоботи', чічка 'квітка', чо 'чого', 'чому', ширінка 'хустка', шмаття 'білизна', 'одяг', шор 'ряд', шпанги 'наручники', 'кайдани', шпінка 'запонка', штрека 'залізна колія', шувар

‘комиш’, *шуга* ‘ніколи’, *шульки* ‘качани кукурудзи’, *шустка* ‘дрібна монета’, *що* ‘аж’, *юж* ‘уже’, *яло* ‘до лиця’, *ялося* ‘стало можливим’, *яперка* ‘шовковиця’, *яфени* ‘чорниці’ (ягоди).

У багатьох коломийках для потреб ритму вживаються слова без конкретного змісту (*дана, дана; дина та дина, диниця; сіда, ріда й дина; сіда, сіда-ріда, сіда рідашина; сідай, сідай, ритай, ритай; туду, ду, ду; тудайна ду-ду-ду дайна; дрина, дрина, шіда дина; гоя, гоя; тадріта* тощо).

Наявність багатьох діалектизмів у мові коломийок свідчить про найтісніший зв'язок цих пісень із життям мешканців різних місцевостей, передусім Західної України, а самі коломийки – це оригінальний духовний скарб українського народу.

Галина Сюта

ЦИТАТНІ КОДИ СВІТОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕТИЧНІЙ МОВІ

Проблема художньомовного освоєння та реінтерпретації цитат, генетично пов'язаних із текстами світової культури, не нова для української лінгвістики. Дослідники (В. В. Коптілов, А. П. Коваль, Л. Г. Скрипник, В. С. Калашник) вказують на збагачення сучасної української літературної мови відомими висловленнями з англійських (*бути чи не бути; час працює на нас*), німецьких (*світова скорбота; на крилах пісень*), французьких (*доглядати свій сад; шагренева шкіра; інші часи – інші пісні; лицар без страху і догани*) різночасових і різностильових текстів. У творах українських авторів вони актуалізовані як прямі кореляції й віддалені міжтекстові перегуки, вербальні, семантико-оцінні, сюжетні, мотивні та інші апеляції до античної, східної, європейської, американської літератури. На мовному рівні їх репрезентують цитатні висловлення – афоризовані й неафоризовані, вживані індивідуально.

Багато висловлень, які входять у словник української поетичної мови ХХ ст., генетично пов'язані з культурою доби *античності*. Довідкові й лексикографічні джерела, у яких здійснено їх систематизацію, подано тлумачення й атрибуцію,